

Mirosław Kłusek

**PROBLEM LEGALNOŚCI DZIAŁAŃ PAŃSTWOWEGO
BANKU ROLNEGO GENERALNEJ GUBERNI NA PRZY-
KŁADZIE TRANSAKCJI SPRZEDAŻY OBSZARU LEŚNEGO
LASKI-BORKÓW Z DÓBR WILANOWSKICH W 1940 R.**

**PROBLEM OF LEGAL ACTIVITIES OF THE NATIONAL BANK OF
AGRICULTURE IN GENERAL GOVERNMENT ON THE BASIS OF
SALE TRANSACTION OF THE FOREST AREA LASKI-BORKÓW
FROM WILANÓW'S PROPERTY IN 1940**

Ekonomiczno-prawne skutki okupacji niemieckiej terytorium Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1939–1945 są jedną ze sfer najsłabiej przebadanych przez współczesną historiografię dotyczącą tego okresu. Na ich temat utrzymują się liczne powierzchowne stereotypy, oparte często bardziej na propagandzie i polityce historycznej lat powojennych, niż rzetelnych badaniach naukowych. Stosunki ekonomiczne pod niemiecką okupacją dotyczyły tymczasem życia codziennego kilkudziesięciomilionowej zbiorowości obywateli II RP i obcych narodowości przez ponad 5 lat. Z ich następstwami próbowały uporać się władze PRL po wojnie wydając różne akty prawne. Mimo to wiele kwestii nie zostało uregulowanych, a o jeszcze większej ilości spraw nie ma dostatecznej wiedzy z powodu utraty dokumentacji w czasie wojny lub zniszczenia materiałów archiwalnych w późniejszych latach. Współczesne badania tego wycinka dziejów nabierają zaś na nowo praktycznego znaczenia na fali rozliczeń majątkowych, zamrożonych przez lata w PRL, a kierowanych pod adresem władz III RP.

W niniejszym artykule podejmujemy próbę oceny działalności instytucji bankowej Generalnej Guberni wykorzystującej aparat przedwojennego Państwowego Banku Rolnego – jednego z największych banków realizujących zadania wytyczone przez rząd II RP, tj. obsługi reformy rolnej w okresie mię-

dzywojennym. Jak się okazuje, zupełnie inne zadania realizowały niemieckie władze okupacyjne korzystając z aktywów tego banku. W czasie wojny bank działał natomiast zgodnie z prawem na wychodźstwie w Wielkiej Brytanii.

Legalność działań „Państwowego Banku Rolnego” w Generalnej Guberni nie doczekała się jednoznacznej oceny. W okresie powojennym z przyczyn politycznych w praktyce zaniechano odzyskiwania znacznej części jego aktywów. Po przeprowadzeniu likwidacji niezlikwidowany majątek PBR przeszedł ostatecznie na Bank Gospodarstwa Krajowego.

Do analizy postawionego zagadnienia wykorzystaliśmy jako przykład transakcję dokonaną przy użyciu aparatu PBR w grudniu 1940 r. z jednym z najpoważniejszych, pod względem wielkości należności, przedwojennych dłużników banku, hr. Adamem Branickim z Wilanowa. Transakcja ta polegała na sprzedaży Państwowemu Bankowi Rolnemu w Generalnej Guberni obszaru leśnego Laski-Borków wchodzącego w skład nieruchomości ziemskiej hr. Branickiego i skompensowanie ceny sprzedaży (2 000 000 złp) z częścią długu Branickiego. Wybór tej transakcji do analizy podyktowany jest nie tylko jej dużą wartością kwotową (jak na stosunki PBR, który obsługiwał głównie parcelacje na rzecz drobnych rolników), ale też stosunkowo niezłą dokumentacją, a najbardziej wielością zagadnień, które pojawiają się na tle tej jednej transakcji.

1.

Dnia 10 grudnia 1940 r. został podpisany akt notarialny pomiędzy Adamem Branickim a Czesławem Kadenacym, dyrektorem warszawskiego oddziału Państwowego Banku Rolnego (PBR) w Generalnej Guberni, i Marianem Jastrzębskim, wicedyrektorem tegoż banku. Przedmiotem aktu było nabycie od Adama Branickiego obszaru leśnego Laski-Borków, wchodzącego w skład dóbr wilanowskich, za cenę 2 000 000 zł dla Funduszu Emerytalnego Pracowników Państwowego Banku Rolnego. Cena powyższa zaliczona miała zostać na poczet długu Branickiego wobec PBR powstałego przed 1 września 1939 r.¹ Transakcja prowadzić miała zatem do częściowej spłaty tego zadłużenia, sięgającego w 1940 r. jeszcze co najmniej kilku milionów zł. Niespełna dwa ty-

¹ Akt notarialny, nr repertorium 1950. Archiwum Akt Nowych (AAN), Państwowy Bank Rolny (PBR), sygn. 413/1, Sprawozdanie „Państwowego Banku Rolnego” za okres od 1 lipca do 31 grudnia 1941 r. z terenu Generalnej Guberni, s. 58.

godnie później transakcja ta została zanotowana w księdze głównej Funduszu Emerytalnego PBR z adnotacją: „Za nieruchomość Laski nabytą od A. hr. Branickiego” i podaniem kwoty 2 000 000 zł². Nabycie nieruchomości lasu Laski-Borków przez Fundusz Emerytalny w 1940 r. potwierdza także dyrektor Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni Stanisław Riedel³.

2.

Losy Państwowego Banku Rolnego i jego oddziałów na ziemiach polskich podczas II wojny światowej kształtowały się różnie.

Po zajęciu przez wojska radzieckie ziem wschodnich polskie instytucje kredytowe zostały natychmiast zamknięte, w tym także oddziały Państwowego Banku Rolnego. Rosjanie przystąpili do organizacji własnego państwowego systemu kredytowego. Gosbank (Gosudarstwiennyj Bank – Bank Gospodarczy ZSRR) oprócz funkcji emisyjnej zajmował się kredytowaniem przedsiębiorstw przemysłowych. Dostarczanie kredytów inwestycyjnych dla przemysłu było w gestii Prombanku, a za finansowanie rolnictwa odpowiedzialny był Sielchozbank. Natomiast handel i instytucje komunalne w kredyty zaopatrywał Kombank i Torgbank⁴. Po wkroczeniu wojsk niemieckich w 1941 r. wszystkie radzieckie instytucje kredytowe zaprzestały działalności, a ich kierownictwo zbiegło. Ponadto w większości przypadków dokumentacja została zniszczona lub wywieziona, co praktycznie uniemożliwiało odtworzenie rynku kredytowego sprzed wkroczenia wojsk radzieckich. W związku z tym Urząd Nadzoru Bankowego (UNB) Generalnej Guberni (GG) postanowił zbudować na terenie dystryktu galicyjskiego całkowicie nowy system kredytowy opierający się na przedwojennej ukraińskiej spółdzielczości kredytowej⁵. Na wsiach i w małych miasteczkach powstawały kasy Raiffeisena, w większych miastach „Ukrain-Banken”, a w Lwowie planowano uruchomienie „Centrobanku” jako Centralnej Kasy dla ukraińskiej spółdzielczości kredytowej⁶. Ponadto we Lwo-

² AAN, PBR, sygn. 114, Dziennik – Księga główna Funduszu Emerytalnego Państwowego Banku Rolnego, s. 41.

³ S. Riedel, *Działalność Państwowego Banku Rolnego w pierwszych latach okupacji hitlerowskiej*, [w:] *Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej*, t. III, s. 94.

⁴ AAN, Rząd Generalnej Guberni (GG), sygn. 1295, Der Leiter der Bankaufsichtsstelle für das Generalgouvernement, Fritz Paersch z 30 września 1941, s. 192–193.

⁵ Ibidem, s. 193–194.

⁶ Ibidem, s. 194.

wie otworzono agendy dwóch banków państwowych działających na terenie Generalnej Guberni: Staatliche Agrarbank (Państwowy Bank Rolny) i Landeswirtschaftsbank (Bank Gospodarstwa Krajowego). Zakres ich działania pokrywał się z macierzystymi niemieckimi instytucjami z okupowanej Warszawy⁷. Powołanie do życia Agrarbank in Lemberg pod auspicjami rządu GG w formie spółki akcyjnej nastąpiło 16 października 1941 r.⁸ Do obsługi ludności polskiej zamierzano utworzyć lokalne spółdzielnie kredytowe, ale tylko w tych miejscowościach, gdzie Polacy stanowili zdecydowaną większość⁹.

Podobnie jak na terenach wschodnich Polski zajętych przez Związek Radziecki również na ziemiach polskich wcielonych do Rzeszy Niemieckiej oddziały Państwowego Banku Rolnego zostały postawione w stan likwidacji, różnica dotyczyła jedynie przebiegu likwidacji. Zgodnie z „Polenvermögensverordnung” z 17 września 1940 r. całość majątku trzech polskich państwowych banków: Państwowego Banku Rolnego, Banku Gospodarstwa Krajowego, Pocztovej Kasy Oszczędności, które znalazły się na terenach przyłączonych do Rzeszy, podlegała konfiskacie i komisarycznemu zarządowi sprawowanemu przez Haupttreuhandstelle Ost (Główny Urząd Powierniczy Wschód) w Berlinie¹⁰. Podobny los spotkał wszystkie pozostałe polskie instytucje kredytowe, znajdujące się pod komisarycznym zarządem. Prace likwidacyjne dotyczyły aktywów i pasywów. Likwidacja aktywów Państwowego Banku Rolnego obejmowała wartości realne (nieruchomości, sprzęt, towar), realizowane własne papiery wartościowe, wierzytelności niemieckich dłużników i obywateli Protektoratu Czech i Moraw. Gwarantowane i niegwarantowane wierzytelności wobec gmin, związków gminnych i przedsiębiorstw gminnych, które znalazły

⁷ Ibidem.

⁸ AAN, Rząd GG, sygn. 1382, Bankaufsichtsstelle an der Treuhänder der Statlichen Agrarbank Warschau w sprawie Errichtung der Agrarbank in Lemberg Aktiengesellschaft z 4 października 1941, s. 216–217. AAN, Rząd GG, sygn. 1382. Odpis zezwolenia kierownika Urzędu Nadzoru Bankowego Fritza Paerscha do powiernika Państwowego Banku Rolnego w Warszawie w sprawie powołania Agrarbank in Lemberg Aktiengesellschaft z 4 października 1941 r., s. 215, „Krakaer Zeitung”, 2.11.1941, nr 259, s. 13. AAN, PBR, sygn. 431/1, Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za okres od 1 VII do 31 XII 1941 z terenu Generalnej Guberni, s. 30.

⁹ AAN, Rząd GG, sygn. 1295, Der Leiter der Bankaufsichtsstelle für das Generalgouvernement, Fritz Paersch z 30 września 1941, s. 195.

¹⁰ Archiwum Państwowe Bydgoszcz (APB), Państwowy Bank Rolny (PBR) Grudziądz, sygn. 13, Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an die kommissarischen Verwalter der Zweigstellen der Bank Polski, der Bank Gospodarstwa, der Bank Rolny, Berlin 20 maja 1941, s. 1.

się na terenach przyłączonych do Rzeszy Niemieckiej. Następnie wierzytelności w stosunku do zagranicznych dłużników oraz dłużników narodowości polskiej, o ile ich majątek nie został skonfiskowany¹¹. Likwidacja aktywów polskich instytucji kredytowych, w tym także Państwowego Banku Rolnego, odbywała się głównie poprzez ich spieniężenie na rzecz niemieckich instytucji kredytowych. Haupttreuhandstelle Ost (HTO), stojąc na straży interesu Rzeszy Niemieckiej, która stała się we własnym rozumieniu – wbrew konwencji haskiej – właścicielem skonfiskowanego majątku oddziałów PBR, zobowiązywała komisarycznych zarządców do jak najszybszej sprzedaży aktywów¹². Dążeniem HTO przy likwidacji wierzytelności było doprowadzenie do takiego stanu, aby regułą stała się sprzedaż długów, pojedynczo lub w blokach, a nie ściąganie ich przez komisarycznych zarządców likwidowanych polskich instytucji kredytowych. W zdecydowany sposób przyspieszało to prace likwidacyjne, a obowiązki dłużników pozostawały niezmienione. Jako nabywcy wierzytelności pod uwagę brane były wyłącznie niemieckie instytucje kredytowe, których zadanie nie ograniczało się jedynie do ściągania wierzytelności, ale przede wszystkim były gotowe do przejęcia działalności kredytowej likwidowanej instytucji kredytowej, a co za tym idzie przyczynienia się do rozwoju aktywności gospodarczej wśród ludności obszarów świeżo włączonych do Rzeszy Niemieckiej. W przypadku trudności ze znalezieniem chętnych do przejęcia likwidowanych banków, z pomocą komisarycznym zarządcom przychodził urząd powierniczy.

Zgodnie z drugim rozporządzeniem dotyczącym Głównego Urzędu Powierniczego Wschód z dnia 17 lutego 1941 r., oddziały byłych polskich banków państwowych znajdujących na obszarze włączonym do Rzeszy, zostały bezpośrednio podporządkowane Głównemu Urzędowi Powierniczemu Wschód w Berlinie¹³. Od tego momentu komisaryczni zarządcy tych banków we wszystkich sprawach musieli się kontaktować z HTO w Berlinie¹⁴, szczególnie dotyczyło to kwestii sposobu lokaty środków pieniężnych likwidowa-

¹¹ APB, PBR Grudziądz, sygn. 2, Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an alle unter Aufsicht der Haupttreuhandstelle Ost kommissarisch verwalteten (kv) Krediindtitute in den eingegliederten Ostgebieten, Berlin 24 maja 1941, s. 1.

¹² Ibidem, s. 4.

¹³ Deutscher Reichsanzeiger Nr 51/41.

¹⁴ Zakres obowiązków i praw komisarycznych zarządców zob. APB, PBR Grudziądz, sygn. 13, Haupttreuhandstelle Ost, Allgemeine Richtlinien für die Tätigkeit der kommissarischen Verwalter.

nych banków¹⁵. W związku z tym nałożono na nich obowiązek regularnego przesyłania do HTO sprawozdań, które miały przede wszystkim dostarczać informacji o wysokości i sposobie lokowania dostępnych likwidowanych środków. Dla kierownictwa Głównego Urzędu Powierniczego Wschód najbardziej oczekiwaną wiadomością była prognozowana kwota na jaką mógł liczyć skarb Rzeszy aktualnie oraz do zakończenia procesu likwidacyjnego. Komisaryczni zarządcy, przeprowadzając likwidację majątku Państwowego Banku Rolnego, zostali zobowiązani, po wcześniejszym zaspokojeniu zobowiązań związanych z likwidacją banku, do przekazywania uzyskanych środków finansowych na konto HTO¹⁶. Kategorycznie zabronione zostały praktyki zarządców banków polegające na lokowaniu pieniędzy na długoterminowych wkładach. Możliwe było jedynie pozostawianie kwoty w wysokości pokrywającej miesięczne koszty związane z pracami likwidacyjnymi. Całość pozostałej sumy musiała być natychmiast przekazana na konto HTO VII/50 w Reichskreditgesellschaft w Berlinie¹⁷. Pieniądze te następnie HTO przekazywało do dyspozycji Ministerstwa Finansów Rzeszy¹⁸.

3.

Losy majątku Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni potoczyły się inaczej niż oddziałów PBR na obszarach zajętych przez ZSRR i na obszarach wcielonych do Rzeszy Niemieckiej.

¹⁵ APB, PBR Grudziądz, sygn. 13, Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an die kommissarischen Verwalter der Zweigstellen der Bank Polski, der Bank Gospodarstwa, der Bank Rolny, Berlin 20 maja 1941, s. 1.

¹⁶ W związku z licznymi pomyłkami przy księgowaniu wpływających sum pieniężnych latem 1942 r. wprowadzono nowe regulacje prowadzenia kont polskich banków państwowych. APB, PBR Grudziądz, sygn. 13, Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an alle Generalabwickler, an die kommissarischen Verwalter der Staatsbanken, Berlin 21 lipiec 1943; Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an die kommissarischen Verwalter beschlagnahmten Staatsbanken in der eigegliederten Ostgebieten: Bank Polski, Bank Gospodarstwa Krajowego, Państwowy Bank Rolny, Berlin 3 lipiec 1942, s. 1.

¹⁷ APB, PBR Grudziądz, sygn. 13, Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an die kommissarischen Verwalter beschlagnahmten Staatsbanken in der eigegliederten Ostgebieten: Bank Polski, Bank Gospodarstwa Krajowego, Państwowy Bank Rolny, Berlin 3 lipiec 1942, s. 4.

¹⁸ APB, PBR Grudziądz, sygn. 13, Der Beauftragte für den Viertejahresplan Haupttreuhandstelle Ost an alle Generalabwickler, an die kommissarischen Verwalter der Staatsbanken, Berlin 21 lipiec 1943.

Wkrótce po ustaniu działań wojennych w 1939 r. zarówno centrala banku, jak i jego poszczególne oddziały wznowiły pracę. Faktyczna działalność banku rozpoczęła się w połowie października, kiedy to do zajęć powróciła większość pracowników. W uzyskiwaniu zaufania wśród ludności polskiej w pierwszych tygodniach okupacji decydującą rolę z pewnością odegrało dokonywanie w tym czasie przez bank pierwszych wypłat z rachunków czekowych i książeczek oszczędnościowych¹⁹. Na początku, kiedy w Krakowie rządy sprawowały jeszcze niemieckie władze wojskowe, działalność jednostek PBR nie spotkała się z ingerencją ze strony okupanta. Sytuacja uległa zmianie w drugiej połowie października 1939 r. Powstającym tymczasowym władzom cywilnym została podporządkowana bankowość, dla której utworzono specjalny Urząd Tymczasowy dla banków i instytucji kredytowych, którego władze wydały tymczasową zgodę na prowadzenie normalnej działalności przez Państwowy Bank Rolny.

Na początku grudnia 1939 r., po utworzeniu rządu Generalnej Guberni, Niemcy podjęli decyzję o wyłączeniu PBR spod zarządu bankowości i przekazaniu go władzom rządowym, zajmującym się rolnictwem i wyżywieniem. Poniekąd odpowiadało to nadziejom pracowników tegoż banku pozostałych na okupowanych przez Niemców ziemiach polskich, którzy przekonywali władze niemieckie, że PBR, będąc instytucją gospodarczą nierozzerwalnie związaną z rolnictwem nie może zostać zlikwidowany, ponieważ odbiłoby to się bardzo negatywnie na rozwoju gospodarczym Generalnej Guberni. Należy jednak wątpić, że te argumenty wpłynęły na decyzję Niemców. Wykorzystanie aparatu PBR oraz zatrudnionego w nim polskiego personelu, w polityce władz okupacyjnych, miało służyć głównie szybkiej i efektywnej likwidacji przedwojennych aktywów banku. Nie można zaś było dokonać ściągnięcia należności Państwowego Banku Rolnego bez wcześniejszej rekonstrukcji zaginionych akt i określenia interesów przedwojennych dłużników banku. Do tego potrzebni byli polscy pracownicy PBR. Odtworzenie stanu zadłużenia sprzed września 1939 r. było zbieżne również z interesem personelu banku. Z powodu utraty gotówki jedynym źródłem uzyskania środków finansowych przez bank było ściąganie przedwojennych wierzytelności. Dopiero po wpłynięciu pieniędzy z tytułu regulowania kredytów można było dokonać wypłat pensji i emerytur dla pracowników PBR²⁰.

¹⁹ Początkowo były to bardzo małe kwoty uzależnione od wpływów kasowych.

²⁰ M. Kłusek, *Działalność krakowskiego oddziału Państwowego Banku Rolnego w pierwszych latach okupacji niemieckiej*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2008, nr 12, s. 247–248.

W tym czasie, równolegle działały na emigracji polskie władze PBR. Staraly się one utrzymywać kontakt z pracownikami swej instytucji pod okupacją i uzyskiwać informacje o poczynaniach okupanta względem majątku banku²¹.

Władze niemieckie nadały swej instytucji opartej na aparacie przedwojennego Państwowego Banku Rolnego nazwę Staatliche Agrarbank. Dla odróżnienia od polskiej, rządowej instytucji przedwojennej – działającej też na emigracji – będziemy posługiwać się określeniem Państwowy Bank Rolny w Generalnej Guberni.

4.

Dla statusu formalnoprawnego Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni najważniejsze znaczenie miały rozporządzenia Generalnego Gubernatora Hansa Franka z dnia 15 listopada 1939 r. oraz z dnia 24 września 1940 r. W dniu 15 listopada 1939 r. Hans Frank, pełniący funkcję Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów, kierując się par. 5 ust. 1 dekretu Führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej o administracji okupowanych polskich obszarów z dnia 12 października 1939 r.²², wydał rozporządzenie o konfiskacie majątku państwa polskiego na obszarze Generalnego Gubernatorstwa²³. Konfiskacie uległ cały ruchomy i nieruchomy majątek byłego państwa polskiego na terenie Generalnej Guberni wraz z wszelkimi wierzytelnościami. Na podstawie rozporządzenia Generalnego Gubernatora Hansa Franka z dnia 24 września 1940 r. w sprawie własności na majątku byłego państwa polskiego, majątek skonfiskowany w myśl § 1 wyżej wymienionego rozporządzenia stał się własnością Generalnego Gubernatorstwa²⁴. Takie akty były oczywiście nielegalne i sprzeczne z IV konwencją haską z 1907 r. dotyczącą praw i zwyczajów prowadzenia wojny lądowej, której art. 55 przewidywał, że państwo okupujące jest jedynie „administratorem i użytkownikiem gmachów publicznych, nieruchomości, lasów i rolnych gospodarstw, należących do państwa nieprzyjacielskiego, a znajdujących się w kraju okupowanym”.

Wyżej wymieniony dekret Führera i rozporządzenia Hansa Franka

²¹ Zob. cz. 7.

²² Dziennik Ustaw Rzeszy Niemieckiej I, s. 2077.

²³ Verordnungsblatt des Generalgouverneurs für besetzten polnischen Gebiete (VBI GG P) z dnia 20 listopada 1939, nr 6, s. 37.

²⁴ VBI GG P z dnia 9 października 1940, cz. 1, nr 39, s. 313–314.

z 15.11.1939 r. i z 24.09.1940 r. odnosiły się także do Państwowego Banku Rolnego jako instytucji należącej do „byłego państwa polskiego” i jego wszystkich aktywów. Spisanie, administracja i zużytkowanie skonfiskowanego majątku zostało powierzone Urzędowi Powierniczemu dla Generalnego Gubernatorstwa²⁵ i miało się odbywać w porozumieniu z kierownikiem Wydziału Finansów przy urzędzie Generalnego Gubernatora aż do odwołania zgodnie z rozporządzeniem z 15 listopada 1939 r.²⁶, a także z wydanym do niego pierwszym postanowieniem wykonawczym z dnia 16 marca 1940 r.²⁷

Tym samym, w świetle ww. przepisów okupanta Państwowy Bank Rolny z dniem 24 września 1940 r. przechodził na własność Generalnej Guberni²⁸. Akt taki był niezgodny nie tylko z konwencją haską i prawem międzynarodowym, ale także ze statutem Państwowego Banku Rolnego, mającego moc ustawy. Jego paragraf 1 jednoznacznie stanowił, że „Państwowy Bank Rolny jest instytucją państwową [polskiego państwa], której przysługuje osobowość prawna i prawo używania pieczęci z godłem państwowym” oraz że „Bankowi przysługuje uprawnienie do używania samoistnego zastępstwa prawnego, z zachowaniem jednak wszelkich uprawnień i przywilejów, zastrzeżonych dla instytucji państwowych w postępowaniu sądowym i administracyjnym”²⁹. Ponadto statut ten stanowił, że kapitał zakładowy w wysokości 130 mln zł tworzyła bezprocentowa niewycyfowalna dotacja Skarbu Państwa³⁰. Do tego, w myśl polskiego prawa, Państwowy Bank Rolny był osobą prawną podlegającą ministrowi Skarbu RP³¹.

Prawo polskie potwierdziło nieważność wszelkich aktów zdziałanych przez okupanta dotyczących „przenoszenia, obciążania, ścieśnienia lub ogranicze-

---

²⁵ Do wydawania odpowiednich przepisów wykonawczych do powyższego rozporządzenia, zwłaszcza przepisów o obowiązku zgłaszania majątku byłego państwa polskiego, traktowania praw osób trzecich na majątku byłego państwa polskiego oraz rozszczeń do tego majątku, zobowiązany został kierownik Wydziału Gospodarczego w porozumieniu z kierownikiem Wydziału Finansów przy Urzędzie Generalnego Gubernatora (§ 2).

²⁶ VBI GG P z dnia 20 listopada 1939, nr 6, s. 37.

²⁷ VBI GG P z dnia 16 marca 1940, s. 175.

²⁸ Podobnego zdania jest niemiecki historyk Ingo Lose zajmujący się bankowością na ziemiach polskich pod okupacją niemiecką. I. Lose, *Die deutschen Kreditinstitute in Polen und die Ausrabung der polnischen und jüdischen Bevölkerung 1939–1945*, Monachium 2007, s. 307.

²⁹ Dzienniku Ustaw Rzeczypospolitej (Dz.U. RP) 1932, nr 117, poz. 967, s. 2557.

³⁰ Artykuł 4 ustawy z dnia 10 czerwca 1921 r. w przedmiocie utworzenia Państwowego Banku Rolnego. Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 117.

³¹ Dekret Prezydenta Rzeczypospolitej z 29 września 1936 o zmianie ustawy z dnia 10 czerwca 1921 r. w przedmiocie utworzenia PBR. Dz.U. RP 1936, nr 29, poz. 274.

nia pod jakąkolwiek inną nazwą prawa własności: Skarbu Państwa, związków komunalnych, przedsiębiorstw państwowych i komunalnych, instytucyj publicznych oraz osób fizycznych i prawnych na rzecz obcych państw, obcych obywateli lub obcych osób prawnych oraz osiedlanie w nieruchomościach obywateli obcych państw pod jakimkolwiek tytułem prawnym”. W myśl art. 2 dekretu Prezydenta RP z 30 listopada 1939 r. o nieważności aktów prawnych władz okupacyjnych wszelkie takie akty „są nieważne i niebyłe”³².

5.

Następstwem powyższych zdarzeń było naruszenie prawa polskiego (a przez to także art. 43 IV konwencji haskiej z 1907 r., nakazującego przestrzegania prawa kraju okupowanego), tj. w szczególności statutu PBR, w zakresie powoływania władz banku i sprawowania nad nim kontroli. Zmiana struktury organów, powoływanie ich i sprawowanie nad nimi kontroli są kolejnym argumentem przesądzającym o konieczności uznania Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni jako nietożsamego z Państwowym Bankiem Rolnym, instytucją państwa polskiego, działającą w Polsce międzywojennej i na emigracji.

Potwierdzeniem tego jest art. 3 ww. dekretu Prezydenta RP z 30 listopada 1939 r. o nieważności aktów prawnych władz okupacyjnych, który stwierdzał, że „Nieważne i niebyłe są wszelkie akty prawne władz, okupujących terytorium Państwa Polskiego, dotyczące wprowadzenia sekwestru, zarządu przymusowego, lub wprowadzenia pod inną nazwą zmiany w sposobie zarządzenia i użytkowania mieniem osób fizycznych i prawnych prawa polskiego, jak również wszelkie akty prawne tychże władz, dotyczące zmiany w składzie władz spółek i personelu zarządzającego interesami osób fizycznych i prawnych”³³.

Niemieckie władze okupacyjne 24 października 1939 r. komisarzem „Państwowego Banku Rolnego” w Warszawie mianowały Leona Bączkowskiego dyrektora Pocztovej Kasy Oszczędności. Podobnie postąpiono z drugim państwowym bankiem, Bankiem Gospodarstwa Krajowego (BGK). W dniu 31 października 1939 r. na podstawie udzielonych pełnomocnictw Generalnego Gubernatora komisarzem BGK zostaje Herbert Funke, który obejmuje nad nim nadzór. Funke przejął faktycznie kompetencje przedwojennego pol-

³² Dz.U. 39.102.1006 z dnia 2 grudnia 1939 r.

³³ Ibidem.

skiego Ministerstwa Skarbu w zakresie nadzoru nad Bankiem Gospodarstwa Krajowego, prezesa banku, rady nadzorczej, komisarza rządowego, dyrekcji i komisji rewizyjnej³⁴.

Wydział Wyżywienia i Rolnictwa (Abteilung Ernährung und Landwirtschaft) rządu Generalnej Guberni, 8 lutego 1940 r., w porozumieniu z Urzędem Powierniczym, na kierownika Państwowego Banku Rolnego wyznaczył Niemca Otto Heinricha, który w marcu 1940 r. został komisarzem banku. Wcześniejszy komisarz, Leon Bączkowski został odwołany³⁵. Wydział Wyżywienia i Rolnictwa, wyznaczając Otto Heinricha na stanowisko komisarza Staatliche Agrarbank, legitymował swoje uprawnienia, powołując się na § 4 rozporządzenia Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów z 23 listopada 1939 r. o gospodarce, wyżywieniu i rolnictwie w Generalnym Gubernatorstwie. Stwierdzał on, że „Związki, spółdzielnie i inne organizacje i instytucje gospodarki wyżywienia i rolnictwa podlegają nadzorowi i prawu zarządzeń kierownika Wydziału Wyżywienia i Rolnictwa przy Urzędzie Generalnego Gubernatora. Może on je w miejsce ustawowych organów oddać w zarząd komisarzom, zrzeszyć je lub rozwiązać oraz wydawać tymczasowe postanowienia o użytkowaniu ich majątku z zastrzeżeniem definitywnego rozstrzygnięcia przez Urząd Powierniczy dla Generalnego Gubernatorstwa”³⁶. W odczuciu Wydziału Wyżywienia takie prerogatywy wynikały przede wszystkim z fragmentu paragrafu mówiącego o uprawnieniach kierownika Wydziału w stosunku do podlegających mu instytucji, w tym także Państwowego Banku Rolnego. Pogląd ten był kwestionowany przez niektóre niemieckie instytucje Generalnej Guberni. Kierownik Urzędu Nadzoru Bankowego (Bankaufsichtsstelle), Karl Laschtowiczka stał na stanowisku, że powyżej cytowany § 4 nie stanowił prawnej podstawy do mianowania komisarza w Staatliche Agrarbanku³⁷.

³⁴ AAN, Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK), sygn. 377, Tłumaczenie notatki Funko z 14 marca 1940 r. AAN, BGK, sygn. 62, Protokół nr 53 z posiedzenia Komisarycznego Zarządu Banku Gospodarstwa Krajowego z 19 marca 1940 r. Z. Landau, *Bank Gospodarstwa Krajowego*, Warszawa 1998, s. 69.

³⁵ AAN, Rząd GG, sygn. 1371, Ersatz polnischer Treuhänder bezw. kommissarischer Verwalter durch Reichdeutsche z 30 kwietnia 1940 r., s. 20; Bestellung von Komissaren bei Kreditinstituten z 24 maja 1940 r., s. 25.

³⁶ VBI GG P z 23 listopada 1939, s. 64.

³⁷ Rozmowa Karla Laschtowiczki z Landesbauernführerem Körnerem i z członkiem rządu Generalnej Guberni Mengedothem w dniu 24 maja 1940 r. AAN, Rząd GG, sygn. 1371, Bestellung von Komissaren bei Kreditinstituten z 24 maja 1940, s. 21; Pismo kierownika Wy-

Sposób powoływania niemieckiego zarządcy dla „Państwowego Banku Rolnego” w Generalnej Guberni uległ zmianie wraz z powstaniem Urzędu Nadzoru Bankowego. W rozporządzeniu z 8 kwietnia 1940 r. § 7 wyraźnie mówił, że „Ustanowienie powierników lub kierowników komisarycznych dla instytucji kredytowych z mocy istniejących umocowań specjalnych wymaga zgody kierownika Urzędu Nadzoru Bankowego dla Generalnego Gubernatorstwa”³⁸. Zmianie uległo określenie funkcji nadzorującego PBR z komisarza (Komissar) na powiernika (Treuhänder). Jednak najistotniejsze było przekazanie uprawnienia do zatwierdzania na stanowisku powiernika kierownikowi Urzędu Nadzoru Bankowego. Otto Heinrich, piastujący urząd komisarza, został powołany 28 maja 1940 r. na funkcję powiernika Staatliche Agrarbank – przez kierownika Wydziału Wyżywienia i Rolnictwa w porozumieniu z kierownikiem Urzędu Powierniczego. Nominacja wchodziła w życie od 1 czerwca 1940 r. Uprawnienia komisarza pozostawały niezmienione. Prawa i obowiązki Otto Heinricha, jako powiernika, w dalszym ciągu wynikały z § 4 rozporządzenia Generalnego Gubernatora dla okupowanych polskich obszarów z 23 listopada 1939 r. Automatycznie w oddziałach Państwowego Banku Rolnego w Krakowie, Kielcach i Lublinie wcześniejsi przedstawiciele komisarza stali się reprezentantami powiernika w tych filiach³⁹. Co do trybu powoływania władz banku panowało nieporozumienie wśród niemieckich władz okupacyjnych. W przekonaniu Urzędu Powierniczego nie było właściwym powoływanie się przez powiernika na rozporządzenie z 23 listopada 1939 r., ponieważ w żadnym miejscu nie precyzowało ono zakresu uprawnień komisarzy. Ponadto Urząd Powierniczy po dokonaniu dogłębnej analizy rozporządzenia stanął na stanowisku, że Wydziałowi Wyżywienia i Rolnictwa nie przysługuje prawo do nadzorowania i wydawania poleceń Państwowemu Bankowi Rolnemu⁴⁰.

Otto Heinrich, nie bacząc na toczące się spory wśród niemieckich władz okupacyjnych, już na początku sprawowania funkcji komisarza Staatliche Agrar-

---

działu Gospodarczego do kierownika Urzędu Nadzoru Bankowego z 17 maja 1940 r., s. 18.

³⁸ Rozporządzenie o Urzędzie Nadzoru Bankowego dla Generalnego Gubernatorstwa z 8 kwietnia 1940. VBI GG P 1939, s. 124–127.

³⁹ AAN, Rząd GG, sygn. 1371, Pismo kierownika Wydziału Wyżywienia i Rolnictwa do komisarza Państwowego Banku Rolnego dyrektora banku Otto Heinricha z 28 maja 1940 r., s. 27; Bekanntmachung z 28 maja 1940 r., s. 26. Przedstawicielami Oto Heinricha w oddziale w Krakowie byli Emil Müller, Kielcach Johannes Staack i w Lublinie Zenobius Palensky.

⁴⁰ AAN, Rząd GG, sygn. 1371, Pismo Rolshovena z Urzędu Powierniczego [GG] do kierownika Urzędu Nadzoru Bankowego z 6 czerwca 1940 r., s. 29; Pismo Urzędu Powierniczego [GG] do kierownika Urzędu Nadzoru Bankowego z 6 czerwca 1940 r., s. 30–31.

bank dokonał szeregu nominacji na najważniejszych kierowniczych stanowiskach w banku. Na dyrektora Zentralanstalt (Instytucja Centralna) mianował Stanisława Riedla, a 22 lutego 1940 r. mianował Kazimierza Wiczyńskiego dyrektorem Zentralanstalt z powierzeniem mu prawa zastępowania Stanisława Riedla. Następnie na stanowisku dyrektora Hauptzweigstelle Warschau (Oddział Główny Warszawa) Staatliche Agrarbank został mianowany Czesław Kadenacy, a jego zastępcą został wicedyrektor Marian Jastrzębski. Następnie Otto Heinrich przekazał Stanisławowi Riedlowi prowadzenie wydziału kredytu krótkoterminowego, księgowość i nadzór nad wydziałem personalnym, prowadzonym przez Stanisława Hołowińskiego oraz wydziałem kredytu długoterminowego kierowanym przez Tadeusza Zdziechowskiego. Prowadzenie sekretariatu generalnego, wydziału finansowo-bankowego i wydziału agrarnego oraz nadzór nad wydziałem gospodarczym i wydziałem prawnym zostały powierzone Kazimierzowi Wiczyńskiemu⁴¹. Niemieckie władze okupacyjne przez cały okres II wojny światowej dokonywały zmian w administracji PBR w Generalnej Guberni⁴². Zarządzeniem powiernika Otto Heinricha w sierpniu 1941 r. została utworzona Specjalna Komisja Organizacyjna, której celem było ustalenie niezbędnego minimum personelu Państwowego Banku Rolnego⁴³. Również wskutek rozporządzenia Heinricha zniesiony został w Instytucji Centralnej PBR w Generalnej Guberni wydział administracyjny, biuro personalne przekształcono w wydział budżetowo-personalny, a biuro administracyjne na wydział budżetowo-gospodarczy. Było to możliwe, ponieważ niemieckie władze okupacyjne do decyzji powiernika banku zastrzegły wszystkie sprawy wydziału personalnego i budżetowo-gospodarczego, które przed wojną według przepisów prawnych i zarządzeń polskich władz podlegały decyzji prezesa PBR, rady nadzorczej lub innych organów nadzorujących lub kontrolujących bank⁴⁴.

Powyżej nakreślony sposób powoływania władz Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni i sprawowania nad nim kontroli przez okupanta niemieckiego był oczywiście całkowicie sprzeczny z prawem międzynarodowym, polskimi przepisami prawa i statutem banku. Prawo do mianowania komisarzy w Państwowym Banku Rolnym przysługiwało wyłącznie Ministro-

---

⁴¹ M. Kłusek, *Dokumenty do dziejów Państwowego Banku Rolnego*, t. I: 1938–1944, Łódź 2009, s. 133.

⁴² Ibidem, s. 233, 250–257.

⁴³ AAN, PBR, sygn. 413/1, Sprawozdanie Państwowego Banku Rolnego za okres od 1 lipca do 31 grudnia 1941 z terenu Generalnej Guberni, s. 28.

⁴⁴ Ibidem, s. 28–29.

wi Skarbu i Ministrowi Rolnictwa i Reform Rolnych. W momencie wybuchu II wojny światowej komisarzem PBR z ramienia Ministerstwa Skarbu był Stanisław Nowak, a z Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych Leonard Krawulski⁴⁵. Minister Skarbu w celu urzeczywistnienia zwierzchniego nadzoru nad PBR miał prawo do mianowania spośród urzędników państwowych swojego komisarza i jego zastępców. Obowiązki i uprawnienia dokładnie określał akt nominacyjny. Zgodnie ze statutem Państwowego Banku Rolnego do obowiązków komisarza mianowanego przez ministra Skarbu należało:

- „1. czuwanie nad działalnością Banku w zakresie kredytu długoterminowego i ścisła kontrola emisji listów zastawnych i obligacji melioracyjnych w granicach obowiązujących ustaw;
2. czuwanie nad gospodarką Banku sumami lokowanymi przez Skarb Państwa;
3. uczestniczenie z głosem doradczym w posiedzeniach rady nadzorczej i dyrekcji Banku;
4. kontrola ksiąg i dokumentów i kas Banku oraz współdziałanie z komisją rewizyjną”⁴⁶.

W przypadku ministra rolnictwa i reform rolnych mianowanie komisarza i jego zastępców służyło przestrzeganiu zgodności działalności Państwowego Banku Rolnego, wynikającej z wykonywaniem naprawy ustroju rolnego z odpowiednimi przepisami prawnymi. Obowiązki i uprawnienia komisarza i jego zastępcy otrzymywali w akcie nominacyjnym. Natomiast na podstawie statutu do obowiązków komisarza ministra Rolnictwa i Reform Rolnych należało:

- „1. czuwanie nad działalnością Banku w zakresie spraw agrarnych;
2. czuwanie nad gospodarką Banku funduszami ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych, przekazanymi Bankowi do administracji;
3. czuwanie nad działalnością Banku w zakresie likwidacji instytucji byłych państw zaborczych⁴⁷ lub przez te państwa gwarantowanych, które udzielały kredytu na cele agrarne;
4. uczestniczenie w posiedzeniach rady nadzorczej i dyrekcji banku z gło-

---

⁴⁵ AAN, PBR, sygn. 1003, Notatka „Władze Państwowego Banku Rolnego w 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej”, s. 1–4.

⁴⁶ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 100, s. 2570.

⁴⁷ Dotyczyło to państwowych banków ziemskich Banku Włościańskiego i Banku Szlacheckiego z zaboru rosyjskiego, Komisji Kolonizacyjnej i Generalnej, Banków Rentowych z zaboru pruskiego oraz Komisji Krajowej dla Włości Rentowych z zaboru austriackiego.

sem doradczym”⁴⁸.

Podobnie przedstawiała się sytuacja z powoływaniem, odwoływaniem oraz z zakresem uprawnień władz Państwowego Banku Rolnego, prezesa banku, rady nadzorczej, dyrekcji oraz kierownictwa PBR⁴⁹. Także w tej kwestii rozporządzenia niemieckich władz okupacyjnych były sprzeczne z postanowieniami statutu PBR, zgodnie z którym zwierzchni nadzór nad bankiem należał do uprawnień Ministerstwa Skarbu⁵⁰. Prezesa banku na okres 5 lat mianował Prezydent Rzeczypospolitej, na podstawie uchwały Rady Ministrów, powziętej na wniosek ministrów skarbu oraz rolnictwa i reform rolnych. Odwołanie prezesa było możliwe także jedynie przez prezydenta na podstawie uchwały Rady Ministrów⁵¹. Prezesowi banku przysługiwało prawo do zawieszania uchwał rady banku niezgodnych z ustawami, statutem banku oraz interesem banku, przedstawianie ministrowi skarbu wniosków o kandydatach na stanowisko naczelnego dyrektora i dyrektorów banku oraz wnioskowanie do ministra skarbu o ich zwolnienie. Ponadto prezes, na wniosek naczelnego dyrektora, powoływał i zwalniał z obowiązków wicedyrektorów banku, dyrektorów (kierowników) oddziałów oraz nadawał i odwoływał prokury dla pracowników PBR⁵². W razie nieobecności prezesa banku zastępował go wiceprezes, którego mógł mianować jedynie minister skarbu w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych. W przypadku nieobecności wiceprezesa lub jego niepowołania, prezesa zastępował powołany przez niego członek rady nadzorczej⁵³. W skład rady nadzorczej wchodził: prezes banku jako przewodniczący, wiceprezes jako zastępca przewodniczącego – o ile wiceprezes został powołany – oraz 7 członków powołanych na okres 3 lat przez ministra skarbu w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych. Członkowie rady mogli być odwołani przez władzę, która ich powołała⁵⁴. Uchwały rady nadzorczej były ważne, jeżeli w posiedzeniu brał udział prezes Banku a w przypadku jego nieobecności wiceprezes, albo członek rady wyznaczony jako zastępca prezesa i przynajmniej czterech członków⁵⁵. Do zadań rady nadzorczej należało

⁴⁸ Dz.U. RP 1932., nr 117, poz. 967, § 101, s. 2570.

⁴⁹ Opublikowany w: Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 966, s. 2551–2556, poz. 967, s. 2556–2570; Dz.U. RP 1936, nr 77, poz. 539, s. 1277–1280.

⁵⁰ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 79, s. 2567.

⁵¹ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 80, s. 2567.

⁵² Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 82, s. 2567.

⁵³ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 83, s. 2568.

⁵⁴ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 84, s. 2568.

⁵⁵ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 86, s. 2568.

rozpoznawanie i uchwalania wniosków w sprawach ustalania ogólnego planu działalności banku i wytycznych dla dyrekcji w zakresie finansowo-kredytowym i agrarnym, projektów uzupełnienia lub zmiany statutu banku, otwierania i zamykania oddziałów, agentur i przedstawicielstw banku, ustalania norm oprocentowania dla operacji banku⁵⁶.

Dyrekcję PBR powoływał minister skarbu, w porozumieniu z ministrem rolnictwa i reform rolnych, na wniosek prezesa banku w następującym składzie: naczelny dyrektor i dyrektorowie w ilości ustalonej przez ministra skarbu⁵⁷. Do kompetencji dyrekcji banku należało bezpośrednie zarządzanie sprawami banku, zastępowanie banku wobec władz, sądów i osób trzecich, zarządzanie majątkiem banku oraz samodzielne decydowanie i załatwianie wszystkich spraw związanych z działalnością banku, zgodnie z przepisami statutu banku. W gestii naczelnego dyrektora leżało bezpośrednie kierownictwo i nadzór służbowy nad personelem banku, przyjmowanie i zwalnianie pracowników banku w zakresie ustalonym w przepisach o służbie w Państwowym Banku Rolnym⁵⁸. Otwarcie oddziałów, nominacja dyrektorów banku, wicedyrektorów banku i dyrektorów (kierowników) oddziałów oraz uprawnienia prokurentów banku do podpisywania w imieniu banku, miały być ogłaszane w „Monitorze Polskim”⁵⁹.

W momencie wybuchu II wojny światowej prezesem PBR był Maurycy Jaroszyński, a w skład rady nadzorczej wchodził Czesław Bobrowski (Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych), Wiktor Leśniewski (Ministerstwo Rolnictwa i Reform Rolnych), Kazimierz Papera (Towarzystwo Kredytowe Ziemskie), Witold Staniewicz (Bank Gospodarstwa Krajowego) i Juliusz Trzcziński, a do komisji rewizyjnej Józef Kucza, Konstanty Łubiński, Stanisław Szymański, Feliks Woliński, Antoni Wróblewski. Dyrekcja PBR składała się z naczelnego dyrektora Waclawa Staniszewskiego i dyrektorów, – Piotra Bardeckiego, Karola Kasińskiego oraz Stanisława Riedla⁶⁰.

Mianowany przez niemieckie władze okupacyjne komisarz Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni Otto Heinrich zlikwidował stanowisko prezesa PBR, radę nadzorczą, komisję rewizyjną, a na miejsce przedwojennej dyrekcji oraz kierownictwa Państwowego Banku Rolnego utworzył zarząd

⁵⁶ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 88, s. 2569.

⁵⁷ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 89, s. 2569.

⁵⁸ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 90, s. 2569.

⁵⁹ Dz.U. RP 1932, nr 117, poz. 967, § 91 i 92, s. 2569.

⁶⁰ AAN, PBR, sygn. 1003, Notatka „Władze Państwowego Banku Rolnego w 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej”, s. 1–4.

banku, składający się z Stanisława Riedla, Kazimierza Wiczyńskiego, Stanisława Hołowińskiego, Brunona Niemyskiego, Tadeusza Zdziechowskiego i Józefa Marszałka⁶¹. Takie postępowanie okupanta, zlikwidowanie starych władz statutowych banku i powołanie nowych, jak zostało powyżej wykazane, było całkowicie niezgodne z IV konwencją haską z 1907 r., regulacjami prawnymi prawa polskiego i postanowieniami statutu Państwowego Banku Rolnego.

Świadomi tej sytuacji prawnej urzędnicy niemieckiego Urzędu Nadzoru Bankowego, odpowiedzialnego za bankowość na terenie Generalnej Guberni, korzystając z szerokiego zakresu uprawnień nadanych im przez generalnego gubernatora, rozporządzenia z 1 grudnia 1939 r.⁶², 8 kwietnia 1940 r.⁶³, a także z 22 kwietnia 1942 r.⁶⁴, przyznali sobie prawa statutowe PBR i ustanowili początkowo komisarza, a od 1940 r. powiernika dla Państwowego Banku Rolnego, który przejął uprawnienia i obowiązki władz statutowych Banku.

6.

Niemieckie władze okupacyjne zarządzając Państwowym Bankiem Rolnym na terenie Generalnej Guberni dokonywały także poszczególnych transakcji bez respektowania prawa polskiego i statutu banku. Jako przykład takich działań może posłużyć nabycie obszaru leśnego Laski-Borków przez Fundusz Emerytalny Pracowników Państwowego Banku Rolnego.

Po pierwsze, w przypadku transakcji tej zignorowana została zasada wymagana bezwzględnie przez polskie prawo rolne w okresie międzywojennym, obowiązująca formalnie do 1957 r., iż umowy o przeniesieniu własności nieruchomości ziemskich wymagają dla swej ważności zezwolenia władzy państwowej. Zasadę tę ustanowiono w art. 2 rozporządzenia tymczasowego Rady Ministrów z dnia 1 września 1919 r. normującego przenoszenie własności nieruchomości ziemskich⁶⁵. Jak stanowił art. 8 tego rozporządzenia, zmiany tytułu własności dokonane z pominięciem lub niezgodne z decyzją właściwej władzy są nieważne. Udzielanie zezwoleń na sprzedaż nierucho-

⁶¹ Ibidem.

⁶² Verordnung über die Errichtung einer Bankaufsichtsstelle, VBI GG P, 1939, s. 236.

⁶³ Verordnung über die Bankaufsichtsstelle für das Generalgouvernement, VBI GG P, 1940/I, s. 724.

⁶⁴ Verordnung zur Ergänzung der Verordnung über die Bankaufsichtsstelle für das Generalgouvernement, VBI GG, 1942, s. 221.

⁶⁵ Dz.U. Nr 73 z 1.09.1919 r., poz. 428.

mości ziemskich należało do urzędów ziemskich, których zadania przejęły w 1934 r. starostowie. W 1939 r. w oparciu o dekret Führera i kanclerza Rzeszy Niemieckiej o administracji okupowanych polskich obszarów z dnia 12 października 1939 r. Generalny Gubernator Hans Frank wydał Pierwsze rozporządzenie o odbudowie Administracji okupowanych polskich obszarów z dnia 26.10.1939 r., w którym zastąpiono polską administrację niemieckimi urzędami, noszącymi częściowo podobne nazewnictwo (jak „Starostwa”). Nie była to jednak administracja polska, której uprawnieniem było wydawanie pozwoleń na obrót nieruchomościami ziemskimi. Z tego powodu sprzedaż obszaru Laski-Borków była nieważna od samego swego początku, niezależnie od bezprawnego przejęcia banku przez okupanta i nielegalnych nominacji na stanowiskach kierowniczych.

Po drugie, transakcja ta wykonana została sprzecznie z zasadami działania Funduszu Emerytalnego PBR, który miał nabyć własność lasu. Zgodnie z paragrafem 16 statutu Funduszu Emerytalnego Pracowników Państwowego Banku Rolnego kapitały Funduszu mogły być lokowane jedynie: a) w papierach wartościowych, które dawały bezpieczeństwo prawne (pupilarne); b) w nieruchomościach miejskich, w wysokości co najmniej 50% majątku Funduszu Emerytalnego (z wyłączeniem nieruchomości fabrycznych); c) w pożyczkach hipotecznych na nieruchomościach przynoszących czynsz oraz w pożyczkach hipotecznych udzielonych ubezpieczonym w Funduszu Emerytalnym na budowę własnych mieszkań, jeżeli ich zabezpieczenie było w zgodzie z przepisami o bezpieczeństwie prawnym; d) na rachunkach w bankach państwowych, Banku Polskim i Pocztowej Kasie. Z przytoczonego przepisu wynika, iż z kapitału Funduszu Emerytalnego nie można było zakupić lasu Laski-Borków, ponieważ była to nieruchomość ziemska.

Następnie paragraf 56 statutu Funduszu dokładnie określał, że do decydowania w sprawach nabywania, obciążenia i zbywania nieruchomości Funduszu Emerytalnego oraz lokat kapitału Funduszu, zobowiązana i uprawniona jest dyrekcja PBR wraz z zarządem Funduszu Emerytalnego. Ponadto zgodnie z paragrafem o trybie podpisywania dokumentów i korespondencji Państwowego Banku Rolnego wszelkie oświadczenia przeznaczone do obiegu na zewnątrz, które są podpisywane przez 2 osoby pod firmą banku, podpisują za Fundusz Emerytalny w imieniu banku osoby, upoważnione do podpisywania takich oświadczeń na mocy instrukcji. Natomiast, jeżeli oświadczenie dotyczyło spraw objętych paragrafem 56 statutu Funduszu Emerytalnego, mogą

być podpisywane tylko na podstawie uchwał zarządu Funduszu Emerytalnego⁶⁶.

Czyli aby zakup nieruchomości dla Funduszu Emerytalnego był prawnie skuteczny, musiały zostać podjęte dwie uchwały, przez dyrekcję PBR oraz zarząd Funduszu Emerytalnego PBR. W 1940 r. w momencie zakupu obszaru leśnego Laski-Borków podjęcie takich decyzji przez dyrekcję banku i zarząd Funduszu nie było możliwe, ponieważ organy te nie funkcjonowały w strukturze Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni. Jak zostało wcześniej wykazane, w Państwowym Banku Rolnym działającym pod auspicjami rządu Generalnej Guberni, z wcześniejszej dyrekcji banku pracował jedynie dyrektor Stanisław Riedel. Działał on jednak na podstawie odrębnej nominacji władz niemieckich. Naczelnym dyrektorem Waław Staniszewski i dyrektor Karol Kasiński po opuszczeniu Polski zamieszkali w Anglii, gdzie kierowali Państwowym Bankiem Rolnym w Londynie. Losy ostatniej osoby z dyrekcji PBR, dyrektora Piotra Bardeckiego, są nieznane, jedno jest tylko pewne, że nie był pracownikiem PBR w Generalnej Guberni. Natomiast zarząd Funduszu Emerytalnego składał się z 9 członków: prezesa banku, który z urzędu był prezesem zarządu Funduszu, 2 członków rady nadzorczej banku, delegowanych przez radę nadzorczą banku, naczelnego dyrektora banku względnie jego zastępcy, 1 członka wybranego przez dyrektorów, wicedyrektorów banku i dyrektorów oddziałów, którzy byli ubezpieczeni w Funduszu Emerytalnym, oraz 3 członków wybranych przez pracowników umysłowych banku, ubezpieczonych w Funduszu Emerytalnym⁶⁷. W przypadku niemożności pełnienia obowiązków prezesa zarządu wszystkie jego obowiązki i uprawnienia przechodziły na zastępcę prezesa banku⁶⁸. Do ważności uchwał zarządu konieczna była obecność przewodniczącego i przynajmniej 5 członków, a w tej liczbie jednego członka rady nadzorczej banku, naczelnego dyrektora względnie jego zastępcy i 2 przedstawicieli pracowników ubezpieczonych w Funduszu Emerytalnym⁶⁹.

We wrześniu 1939 r. statutowe władze PBR: prezes banku i jego zastępca, rada nadzorcza i dyrekcja, za wyjątkiem Stanisława Riedla opuściły Warszawę. W związku z tym uchwały zarządu Funduszu nie mogły być podejmowane skutecznie.

---

⁶⁶ Regulamin o organizacji i trybie urzędowania zarządu Funduszu Emerytalnego Pracowników Państwowego Banku Rolnego, § 24.

⁶⁷ Statut Funduszu Emerytalnego Pracowników Państwowego Banku Rolnego, § 54.

⁶⁸ Ibidem, § 55.

⁶⁹ Ibidem, § 57.

Podobnie z powodu wyjazdu władz statutowych niemożliwe było powołanie przez niemieckie władze okupacyjne nowego zarządu Funduszu. Wybory do zarządu Funduszu zarządzał prezes banku co 3 lata⁷⁰. Komisja wyborcza składała się z przewodniczącego, mianowanego przez prezesa banku spośród dyrektorów – włącznie wicedyrektorów banku, 2 członków mianowanych przez prezesa banku oraz 2 członków delegowanych przez zarząd główny Zrzeszenia Pracowników Państwowego Banku Rolnego⁷¹. Zatwierdzanie wyborów i zarządzenie ogłoszenia wyników należało do prezesa banku⁷². Prezes Państwowego Banku Rolnego Maurycy Jaroszyński podczas okupacji niemieckiej przebywał na emigracji.

7.

Na podstawie powyżej przedstawionych argumentów należy stwierdzić, że w świetle prawa polskiego Państwowy Bank Rolny w Generalnej Guberni działający pod zarządem niemieckim jako Staatliche Agrarbank, nie był tożsamy z Państwowym Bankiem Rolnym utworzonym i funkcjonującym w Polsce międzywojennej pod auspicjami Ministerstwa Skarbu i Ministerstwa Rolnictwa i Reform Rolnych. Dodatkowym przejawem tego jest kontynuowanie działalności przez okres okupacji niemieckiej Państwowego Banku Rolnego w Londynie. W momencie wybuchu II wojny światowej większość władz Państwowego Banku Rolnego opuściła Polskę⁷³. Wkrótce dzięki staraniom polskiego rządu na emigracji oraz współpracy władz PBR: prezesa Maurycego Jaroszyńskiego i dyrektora Karola Kasińskiego w Londynie bank rozpoczął efektywną działalność. Podobnie jak przed wybuchem wojny, podlegał rządowi polskiemu, a pieczę nad nim sprawował komisarz PBR⁷⁴. Państwowy Bank

⁷⁰ Regulamin o organizacji i trybie urzędowania zarządu Funduszu Emerytalnego Pracowników Państwowego Banku Rolnego, § 3.

⁷¹ Ibidem, § 4.

⁷² Ibidem, § 18.

⁷³ Jak zostało wcześniej wykazane, współpracę z niemieckimi władzami okupacyjnymi z 18 członków władz PBR podjął jedynie dyrektor Stanisław Riedel. AAN, PBR, sygn. 1003, Notatka „Władze Państwowego Banku Rolnego w 1939 r. i w okresie okupacji niemieckiej”, s. 3–4.

⁷⁴ Z rachunków Państwowego Banku Rolnego wynika, że komisarz PBR otrzymywał comiesięczne uposażenie. AAN, PBR, sygn. 947, Pismo Banku Gospodarstwa Krajowego w Londynie do Państwowego Banku Rolnego w Londynie z załączonym wyciągiem z rachunku Państwowego Banku Rolnego z 8 czerwca 1942 r., s. 40–41; Wyciąg z rachunku Państwowego Banku Rolnego za czas od 1 kwietnia 1941 r. do 8 września 1942 r., s. 54–56.

Rolny w Londynie był uznawany także przez banki amerykańskie i angielskie. Z amerykańskiego banku IH Schroder Banking Corporation w Nowym Jorku ze swojego rachunku PBR bez żadnych problemów dokonywał przelewów na rachunek Skarbu Państwa w banku Bankers Trust Company w Nowym Jorku. Obroty dotyczące tych przelewów były księgowane na osobnym koncie pod nazwą „Sumy Państwowego Banku Rolnego”. Sumami Państwowego Banku Rolnego zdeponowanymi w Ministerstwie Skarbu, na podstawie zarządzenia ministra skarbu lub po uzyskaniu jego aprobaty początkowo dysponował Karol Kasiński pełniący funkcję członka Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego. Po mianowaniu w marcu 1942 r. Kasinskiego członkiem Kolegium Najwyższej Izby Kontroli Państwa, przestał on być członkiem Komitetu do Spraw PBR, a pieniędzmi banku na rachunku Ministerstwa Skarbu rozporządzał przewodniczący Komisji do Spraw PBR Karol Alexandrowicz⁷⁵.

Z banków amerykańskich kłopoty z wypłatami swoich wkładów PBR miał jedynie w przypadku Banku of Manhattan New York. Starania o odmrożenie około 3800 \$ rozpoczęto w 1940 r., bez sukcesu⁷⁶. Pewne nadzieje wiązano z przystąpieniem USA do wojny⁷⁷. Kiedy sprawa przeciągała się, postanowiono, że do momentu odzyskania zdeponowanych pieniędzy nie będzie przedstawiana nowa lista podpisów PBR. W połowie 1942 r. prezes PBR Maurycy Jaroszyński miał przesłać przewodniczącemu Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego Karolowi Alexandrowiczowi dodatkowe upoważnienie do sporządzenia nowej listy zawierającej trzy podpisy, Kasińskiego, dyrektora PBR oraz dwu innych osób. Problem stanowił fakt, że dyrektor Kasiński jako członek Kolegium Najwyższej Izby Kontroli Państwa nie mógł użyczyć swojego podpisu, a na terenie Londynu nie było innych firmantów PBR. W związku z tym Alexandrowicz przedstawił projekt, zgodnie z którym podpisy były zrównane i którekolwiek dwa miały moc obowiązującą⁷⁸. Definitywną zgodę dyrekcji Manhattan na dysponowanie sumą 3800 \$ otrzymał PBR dopiero w lutym 1944 r. Ze względów praktycznych zamierzano przelać pieniądze z konta

⁷⁵ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego Karola Alexandrowicza do ministra Skarbu w Londynie z 17 kwietnia 1942 r., s. 32.

⁷⁶ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo Państwowego Banku Rolnego do ministra Skarbu z 4 marca 1944 r., s. 117.

⁷⁷ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo do Janusza Żółtowskiego radcy finansowego ambasady RP w Waszyngtonie z 11 marca 1942 r., s. 31.

⁷⁸ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego Karola Alexandrowicza do W. Narajowskiego zastępcy radcy finansowego w Nowym Jorku z 4 sierpnia 1942 r., s. 46.

PBR na rachunek Ministerstwa Skarbu rządu emigracyjnego w Bankers Trust Co. w Nowym Jorku. Podobnie jak w przypadku przelewów z banku IH Schröder Banking Corporation New York również i ta kwota została zaksięgowana na osobnym koncie „sumy Państwowego Banku Rolnego”⁷⁹. Równowartość kwoty dolarowej z Bankers Trust Co. miała zostać przekazana w funtach angielskich do Anglii. Kwota 700 £ na rachunek Państwowego Banku Rolnego w Banku Gospodarstwa Krajowego w Londynie, a pozostała część około 260 £ na rachunek PBR w Westminster Bank Limited w Londynie⁸⁰.

Po uzyskaniu zgody ze strony polskiego Ministerstwa Skarbu, Państwowy Bank Rolny w Londynie część pieniędzy ze swoich zasobów w nowojorskich bankach przeznaczył na wysłanie paczek żywnościowych dla byłych pracowników PBR pozostałych w kraju⁸¹. Podobną akcję prowadził również drugi bank państwowy, BGK. Pieniądze z banków amerykańskich trafiały do poselstwa polskiego w Lizbonie, z których radca finansowy Władysław Houwałt finansował wysyłanie paczek przez Polski Czerwony Krzyż. W organizowanie wysyłki do Polski osobiście zaangażował się naczelny dyrektor PBR Wacław Staniszewski⁸². W lipcu 1941 r. wysłano do 50 osób w Warszawie 150 paczek, w których znajdowały się m.in. czekolada i kawa. Odbiorcami byli również pracownicy banku należący wówczas do zarządu PBR w Generalnej Guberni, Stanisław Hołowiński (3 paczki), Stanisław Riedel (2 paczki), Tadeusz Zdziechowski (2 paczki)⁸³. W okresie od lipca 1941 r. do lipca 1942 r. miało miejsce ponad 50 wysyłek do kraju⁸⁴. Państwowy Bank Rolny w Londynie udzielał

⁷⁹ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo Państwowego Banku Rolnego do ministra Skarbu z 4 marca 1944 r., s. 117.

⁸⁰ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego do ministra Skarbu z 18 lipca 1944 r., s. 149.

⁸¹ Ministerstwo Skarbu udzielało zgody na przekazywanie pieniędzy z rachunków w bankach amerykańskich, pod warunkiem, że cena paczek wysyłanych z Lizbony pod adres jednej osoby nie będzie przekraczać 2 \$ miesięcznie. AAN, PBR, sygn. 949, Pismo Ministerstwa Skarbu w Londynie do Państwowego Banku w Londynie z 17 października 1941 r., s. 18.

⁸² AAN, PBR, sygn. 949, Pismo Państwowego Banku Rolnego do ministra Skarbu w Londynie z 11 czerwca 1941 r., s. 8; Pismo naczelnego dyrektora Państwowego Banku Rolnego Wacława Staniszewskiego do radcy finansowego poselstwa RP w Lizbonie Władysława Houwałta z 14 czerwca 1941 r., s. 9; Pismo PBR do radcy finansowego poselstwa RP w Lizbonie Władysława Houwałta z 2 września 1941 r., s. 15.

⁸³ AAN, PBR, sygn. 949, Pismo poselstwa RP w Lizbonie do dyrektora PBR z 10 sierpnia 1941 r., s. 12; Lista na wysłanie paczek do Warszawy z 3 lipca 1941 r., s. 25–26.

⁸⁴ AAN, PBR, sygn. 949, Szczegółowy wyciąg z konta PBR przesłany przez delegaturę PCK w Lizbonie do PBR w Londynie z 25 lipca 1942 r., s. 173–174.

również pomocy pracownikom banku i ich rodzinom znajdującym się na terenie Francji. W październiku 1942 r. władze PBR przesłały 60 tys. franków francuskich, które podzielono pomiędzy siedmioma osobami⁸⁵. Ponadto wysyłano paczki z odzieżą, żywnością i z papierosami pracownikom PBR, którzy znaleźli się w niewoli niemieckiej. Wysyłka do oflagów odbywała się za pośrednictwem PCK w Lizbonie oraz Brytyjskiego Czerwonego Krzyża⁸⁶.

W przypadku banków angielskich współpraca przebiegała bez zakłóceń. Z wierzycelności PBR w bankach angielskich, które na grudzień 1941 r. wynosiły ponad 4 tys. £, w tym Westminster Bank Ltd, Londyn – 3467 £, The British Overseas Bank Ltd, Londyn 307 £, Midland Bank Ltd, Londyn 276 £, w maju 1945 r. pozostało około 170 £⁸⁷. Większość pieniędzy pochodząca z wkładów w angielskich bankach była przeznaczana na pokrycie kosztów administracyjnych PBR w Londynie⁸⁸. Pewnym problemem dla Państwowego Banku Rolnego było zadłużenie w Hambros Bank Ltd, Londyn na kwotę 33 816 £⁸⁹. Bankowi cierpiącemu na braki kapitału z pomocą przyszedł polski rząd w Londynie. Latem 1942 r. Ministerstwo Skarbu wystawiło czek na kwotę 13 500 £ celem wpłacenia jej na rachunek Państwowego Banku Rolnego w Hambros Banku z jednoczesnym upoważnieniem do zużycia tej sumy na częściową spłatę za-

⁸⁵ Janina Kasińska, Tadeusz Miarka, Zaleski, Lucyna Siedlakowska, Maria Pawłowska, Zofia Kaleńska i Zofia Lewicka. AAN, PBR, sygn. 949, Odpis z 9 października 1942 r., s. 183; Wykaz kwot wypłaconych pracownikom Państwowego Banku Rolnego i ich rodzinom przebywającym na terenie Francji nieokupowanej, s. 184.

⁸⁶ W połowie 1943 r. pomoc materialna dotyczyła 16 zarejestrowanych pracowników PBR będących w niewoli niemieckiej. Akcja obejmowała wysyłkę po 500 sztuk papierosów miesięcznie dla każdego pracownika oraz wysyłkę paczek odzieżowych i żywnościowych w miarę nadesłanych przez internowanych zapotrzebowań. AAN, PBR, sygn. 949, Pismo przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego do Polskiego Czerwonego Krzyża w Londynie z 24 lutego 1943 r., s. 280; Pismo zarządu głównego Polskiego Czerwonego Krzyża do przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego w Londynie Karola Alexandrowicza z 2 marca 1943 r., s. 282; Pismo Państwowego Banku Rolnego do ministra skarbu w Londynie z 22 lipca 1943 r., s. 330.

⁸⁷ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego Karola Alexandrowicza do Ministerstwa Skarbu w Londynie z 29 kwietnia 1942 r., s. 36; Pismo przewodniczącego Komisji PBR do Ministerstwa Skarbu w Londynie wydział kredytowy z 13 maja 1945 r., s. 154.

⁸⁸ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo naczelnego dyrektora PBR Wacława Staniszewskiego do ambasadora Rzeczypospolitej Polskiej w Londynie z 18 stycznia 1941 r., s. 20.

⁸⁹ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo przewodniczącego Komisji do Spraw Państwowego Banku Rolnego Karola Alexandrowicza do Ministerstwa Skarbu w Londynie z 29 kwietnia 1942 r., s. 36.

dłużenia PBR. W związku z tym, iż nie chiano zaciągać kredytów u rządu angielskiego, suma ta pochodziła z rachunków Polskiego Eksportu Żelaza, Lasów Państwowych i Pagedu znajdujących się w Ministerstwie Skarbu. Zgodnie z porozumieniem zawartym pomiędzy PBR w Londynie a Hambros Bankiem pozostałą część długu została zawieszona do końca wojny, pod warunkiem że PBR nie będzie dysponował dalszymi funduszami⁹⁰.

Traktowanie w czasie II wojny światowej przez prawo międzynarodowe, z wyjątkiem krajów podporządkowanych lub sprzyjających Niemcom, – Państwowego Banku Rolnego w Londynie jako banku tożsamego z instytucją z okresu przedwojennego i zarazem odmawianie uznania „PBR” działającemu na terenie Generalnej Guberni, nie było przypadkiem odosobnionym w odniesieniu do polskiej bankowości. Po zajęciu przez niemieckie wojska Francji, Niemcy podjęli energiczne działania mające na celu udowodnienia legitymacji prawnej Banku Polskiego (BP) w Warszawie i praw do aktywów tego banku będących na terytorium francuskim. W Banku Francuskim znajdowało się 1080 skrzyń pozostawionych przez dyrekcję Banku Polskiego. Zarząd BP w Warszawie pod naciskiem Urzędu Nadzoru Bankowego Generalnej Guberni zażądał od Francuzów ich wydania. Bank Francuski kategorycznie odmówił zwrotu depozytu, uzasadniając swoją decyzję względami prawnymi, mianowicie brakiem danych co do kompetencji zarządu warszawskiego Banku Polskiego. Niemcy nie dali za wygraną. Wkrótce niemiecki Urząd Nadzoru Bankowego wystąpił z podobnym pretensjami w innej sprawie. Zarząd Banku Polskiego w Warszawie pod naciskiem niemieckich władz okupacyjnych zażądał od Szwajcarskiego Banku Kredytowego w Bernie przekazania do Warszawy zainkasowanych 10 tys. franków szwajcarskich za weksel otrzymany do inkasa z Banku Polskiego w Londynie. Bank szwajcarski odmówił przekazania tej sumy do Warszawy, tłumacząc że Szwajcaria w głosowaniu powszechnym w 1940 r. uchwaliła nieprzekazywanie za granicę żadnych kwot. Dla Niemców sprawa ta stała się świetnym pretekstem do wszczęcia procesu, w celu uzyskania prejudykatu w sądzie państwa neutralnego. Wpłynęli na dłużnika wekslowego, aby wystąpił do sądu szwajcarskiego o zaprzeczenie kompetencji dyrekcji Banku Polskiego w Londynie. Doszło do sprawy sądowej. Sąd po kilku miesiącach procesu wydał wyrok, zgodnie z którym za właściwy i kompe-

⁹⁰ AAN, PBR, sygn. 947, Pismo radcy finansowego ambasady RP w Londynie Wacława Mohla do ministra Skarbu z 7 sierpnia 1942 r., s. 48–49; Pismo Ministerstwa Skarbu do Wacława Mohla radcy finansowego ambasady RP w Londynie z 31 sierpnia 1942 r., s. 52.

tentny zarząd banku została uznana dyrekcja Banku Polskiego w Londynie⁹¹.

WNIOSKI

Państwowy Bank Rolny, będący instytucją państwa polskiego, w wyniku zajęcia terenów Polski we wrześniu 1939 r. i wydania przez okupanta niemieckiego aktów prawnych mających prowadzić do przejścia banku na własność Generalnej Guberni, jak również dokonania bezprawnych zmian w składzie jego organów, **nie mógł działać w sposób prawnie skuteczny na terenach okupowanych**. W rzeczywistości okupant wykorzystał aparat banku – jego firmę, dokumentację, aktywa, część personelu – do prowadzenia własnej instytucji pod nazwą Staatliche Agrarbank – Państwowy Bank Rolny. Nie była ona jednak tożsama z bankiem, który w okresie międzywojennym był wierzycielem m.in. Adama Branickiego.

Regulowanie przez Ministerstwo Skarbu zadłużenia Państwowego Banku Rolnego w Londynie ewidentnie wskazuje na fakt, że dla polskiego rządu emigracyjnego właścicielem PBR w dalszym ciągu było Ministerstwo Skarbu. Co stoi w jaskrawej sprzeczności z legitymacją Państwowego Banku Rolnego działającego na obszarze Generalnej Guberni, który był własnością, wg niemieckiego rządu, Generalnej Guberni. W podobny sposób w czasie II wojny światowej traktowany był PBR w Londynie przez prawo i społeczność międzynarodową, z wyjątkiem krajów podporządkowanych lub sprzyjających Niemcom. Dla banków amerykańskich i angielskich zarząd Państwowego Banku Rolnego w Londynie był jedynym sukcesorem prawnym banku z okresu przedwojennego.

W związku z tym PBR w Generalnej Guberni nawet gdyby nabył skutecznie własność obszaru leśnego Łaski-Borków – co jednak nie mogło mieć miejsca, gdyż właściciel nie mógł uzyskać bezwzględnie wymaganej zgody polskiej administracji ziemskiej na tę transakcję – to i tak nie miał prawa do zwalniania Adama Branickiego z długu wobec polskiego Państwowego Banku Rolnego. Dodatkowo, przy omawianej transakcji w imieniu Państwowego Banku Rolnego akt notarialny podpisali Czesław Kadenacy jako dyrektor Państwowego Banku Rolnego w Warszawie i Marian Jastrzębski jako wicedyrektor, pocho-

---

⁹¹ Z. Karpiński, M. L. Kostowski, *Bank Polski 1939–1951*, [w] *Najnowsze Dzieje Polski, 1939–1945*, t. VI, Warszawa 1962, s. 32. AAN, Bank Polski, sygn. 747, Sprawozdanie Bank Polski pod okupacją 1939–1945 r. z maja 1949 r., s. 7.

dzący z nominacji niemieckiego zarządcy banku Otto Heinricha⁹². Jak zostało już wykazane, Otto Heinrich kierując Państwowym Bankiem Rolnym przez okres okupacji niemieckiej, czynił to niezgodnie ze statutem polskiego banku, czyli ani nie mógł reprezentować polskiego wierzyciela Adama Branickiego, tj. Państwowego Banku Rolnego, ani nie mógł ustanawiać reprezentantów tej instytucji. O nielegalności transakcji kupna–sprzedaży lasu Laski przesądza także niezgodność tej transakcji z statutem Funduszu Emerytalnego Pracowników Państwowego Banku Rolnego.

Potwierdzeniem dla przedstawionych argumentów jest stanowisko władz Państwowego Banku Rolnego zajęte wkrótce po zakończeniu II wojny światowej. W okólniku z dnia 24 października 1945 r. podpisanym przez naczelnego dyrektora unieważniono wszystkie okólniki wydane w czasie okupacji niemieckiej przez administrację Państwowego Banku Rolnego w Generalnej Guberni, kierując się obowiązującą zasadą, iż działania tych władz nie były działaniami polskiej instytucji⁹³.

SUMMARY

In this press article we are trying to estimate an activity of bank institution in General Gouvenment which used pre-war apparatus of The National Bank of Agriculture. That bank was one of the largest bank that achieved aims showed to it by the government of Polish Republic II which was to service activity of agricultural reform in the mid-war period. As it is known, the German occupant authorities used assets of the same bank for other various aims. During World War II the bank was working on the basis of out of border laws in Great Britain.

There has not been any straight estimation of legality of The National Bank of Agriculture in General Gouvenment. The political reasons made impossible to take back the major part of its assets in the post-war period. Finally, the

National Bank of Economy took control of the rest part of The National Bank of Agriculture's property which was not liquidated.

⁹² M. Klusek, *Dokumenty...*, s. 233.

⁹³ AAN, PBR, sygn. 49, Okólnik naczelnego dyrektora Państwowego Banku Rolnego o anulowanie okólników z czasu okupacji i dalszej numeracji okólników bieżących z 24 października 1945 r., s. 1.

In order to analyze our question we have used as an example the transaction which was possible using an apparatus of The National Bank of Agriculture in 1940. The transaction was between the bank and earl Adam Branicki from Wilanow – one of the most powerful pre-war debtor of the bank (according to the amount of debt). The transaction included selling of the forest area Laski – Borki which was a part of earl Adam Branicki's terrestrial estate to The National Bank of Agriculture in General Gouvernement and summing up sale price (2 000 000 polish zlotych) with the part of Braniecki's debt. I have chosen the transaction to analyze not only because of its large value (taking into account relations of The National Bank of Agriculture which was in charge of breaking up minor farmers' properties) but also its relatively good documentary and last but not least, the variety of aspects appearing on the background of this one transaction.